

آینده‌پژوهی امنیتی گذار و سیاست‌های جمعیتی جمهوری اسلامی ایران و ارائه سناریوهای محتمل

جواد منزوی بزرگی^۱

صادق احمدی^۲

محمودلی علیثی^۳

تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۶/۶

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۷/۹/۲۰

چکیده:

نظریه پردازان حوزه ژئوپلیتیک، جمعیت را به‌عنوان یکی از مؤلفه‌های کلیدی و قدرت‌ساز هر کشوری به حساب می‌آورند. این مهم در کشورمان از گذشته تاکنون دستخوش تطور بوده است. بررسی‌ها نشان می‌دهد نه تنها سیاست‌های کنترل جمعیت طی دو دهه گذشته اثرات نامطلوبی را برجای گذاشته، بلکه کشور گذارهای جمعیتی را نیز به نحو مناسبی طی نکرده و در حال حاضر در مرحله تحدید نسل قرار داریم که نشانگر تهدیدی جدی برای امنیت ملی کشورمان می‌باشد. سیاست‌های کلی ابلاغی مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) در سال ۱۳۹۴ با تأکید بر نقش جمعیت بر افزایش اقتدار ملی، مؤید این امر می‌باشد. نوشتار حاضر با بهره‌گیری از روش توصیفی-تحلیلی و هم‌اندیشی مستقیم با برگزاری نشست‌های ساختار یافته و بهره‌گیری از نظر ۱۵ نفر از خبرگان دو حوزه جمعیت‌شناسی و امنیت ملی در قالب پنل خبرگی و همچنین بازخوانی گذار، سیاست‌ها و برنامه‌های جمعیتی جمهوری اسلامی ایران با تأکید بر نظرات رهبران جمهوری اسلامی ایران، آینده‌های محتمل پیش‌رو را در قالب ۵ سناریو ارائه و پیشنهاداتی را نیز بیان نموده است. نتیجه تحقیق گویای این است که با طی روند فعلی در سیاست‌های جمعیتی، آینده فاجعه‌بار، سناریوی محتمل پیش‌رو بوده و امنیت ملی کشور را نیز با تهدید مواجه خواهد ساخت.

کلیدواژه‌ها: جمعیت، امنیت و اقتدار ملی، گذار جمعیتی، آینده‌پژوهی، سناریوهای محتمل

۱- دانشجوی دکتری امنیت ملی دانشگاه عالی دفاع ملی (نویسنده مسئول) - bozorgi1357@yahoo.com

۲- دانشجوی دکتری امنیت ملی دانشگاه عالی دفاع ملی

۳- استادیار جامعه‌شناسی دانشگاه جامع امام حسین (ع)

مقدمه:

در حالی که طی دهه‌های گذشته مشکلاتی چون سطوح بالای باروری و رشد بالای جمعیت گریبان‌گیر بسیاری از کشورهای در حال توسعه بوده و کاهش چشمگیر سطح باروری، یکی از مهم‌ترین دغدغه‌های جمعیت‌شناختی بسیاری از کشورهای توسعه‌یافته، به شمار می‌رفته است. با این وجود، در سال‌های اخیر سطح پایین باروری فقط در حوزه مسائل و مشکلات جوامع توسعه‌یافته، محدود نمانده و به دلیل تغییر ناگهانی روند و الگوهای باروری از سطوح بسیار بالا به سطوحی پایین و حتی پایین‌تر از نرخ جانشینی، این نگرانی گریبان‌گیر کشورهای در حال توسعه-ای چون ایران نیز شده است.

اولین زنگ خطرها در این زمینه برای ایران پس از سرشماری سال ۱۳۸۵ و اعلام نرخ باروری کل^۱ به میزان ۱/۸ به صدا درآمد و پس از آن توسط نتایج سرشماری سال ۱۳۹۰ و ۱۳۹۵ که TFR^۲ را معادل با ۱/۶۹ و کمتر از آن برآورد نمود، روند کاهشی نرخ باروری کل تأیید گردید. اگرچه به واسطه ساختار سنی جمعیت ایران، رشد سالانه جمعیت همچنان مثبت است و در سرشماری سال ۱۳۹۰ و ۱۳۹۵ به ترتیب معادل با ۱/۲۹ و ۱/۲۴ درصد محاسبه گردید؛ اما با توجه به کاهش تدریجی نرخ باروری کل در ایران و تقلیل این سطح به زیر سطح جانشینی و کاهش مداوم جمعیت در آینده، این نگرانی وجود دارد که در صورت استمرار این سطح از باروری، ایران در طی سال‌های آینده نه‌چندان دور و طی حداکثر ۲ دهه آینده رشد منفی جمعیتی را تجربه کند که نتیجه آن مواجهه با جمعیتی سالخورده و پیر است؛ به عبارت دیگر با توجه به اینکه در حال حاضر نرخ جانشینی جمعیت ۲/۱ بوده و شتاب رشد جمعیت در ایران پایین‌تر از سطح جانشینی است و هرچند معنی آن توقف رشد جمعیت نیست، بلکه در یک روند چند دهه‌ساله جمعیت کشور به تدریج سالمندتر شده و جمعیت مولد کاهش خواهد یافت (علی‌بی، ۱۳۹۴: ۱-۲).

جمعیت و رشد آن مؤلفه‌ای مؤثر در ژئوپلیتیک و امنیت ملی کشورهاست و از آنجا که جمعیت و مؤلفه‌های آن باعث افزایش یا کاهش قدرت ملی و به تبع آن امنیت ملی می‌شود؛ بنابراین افزایش یا کاهش جمعیت از دیدگاه قدرت و امنیت ملی دارای اهمیت بسیاری است. چنانکه به‌صورت

۱- نرخ کلی باروری: تعداد فرزندان است که یک زن در طول دوره بالقوه باروری (۱۵ تا ۴۹ سالگی) به دنیا می‌آورد.

2- Total Fertility Rate (TFR)

مبنایی، افزایش جمعیت موجب تقویت روحیه ملی و کاهش آن باعث تضعیف روحیه ملی می‌شود و روندهای رشد جمعیت بر قدرت ملی و امنیت ملی تأثیرگذار است (محرابی و دیگران، ۱۳۹۲: ۱۵۰).

لذا غفلت از آن، خسارات جبران‌ناپذیری را در پی خواهد داشت، به طوری که به دنبال ابراز نگرانی رهبر معظم انقلاب (مدظله‌العالی) از موضوع جمعیت در جمهوری اسلامی ایران، سیاست‌های کلی جمعیت به تاریخ ۹۴/۲/۳۰ (بر اساس بند یک اصل ۱۱۰ قانون اساسی و پس از مشورت با مجمع تشخیص مصلحت نظام) توسط ایشان در ۱۴ بند ابلاغ گردید. از این رو تبعات جبران‌ناپذیر کاهش جمعیت در حوزه امنیت ملی مسئله‌ای نیست که بتوان از کنار آن به‌آسانی گذشت.

امنیت ملی از مهم‌ترین دغدغه‌های هر کشوری است. امنیت ملی، وضعیت چندجانبه‌ای تلقی می‌شود که این موضوع، تحقق آن را پیچیده می‌نماید. عوامل اجتماعی (جمعیت) در بین عوامل قدرت ملی، بزرگ‌ترین نقش را در جهت نیل به امنیت ملی ایفاء می‌نماید و نقش‌آفرینی سایر عوامل را تحت تأثیر قرار می‌دهد. این عامل در همه جوامع تعیین‌کننده بوده و عملکردهای متفاوتی از خود بروز می‌دهد (مینایی و زاهدی، ۱۳۹۱: ۷۳)؛ به عبارت دیگر جمعیت و مسائل مربوط به آن، از جمله مسائل چندبعدی و پیچیده جوامع انسانی است که هم تحت تأثیر عوامل اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، سیاسی، امنیتی و غیره است و هم بر آن‌ها تأثیر می‌گذارد. مسائل جمعیتی و تحولات مربوط به آن، به قدری گسترده و دارای پراکندگی است که در قالب نظریه یا فرمول خاصی قرار نمی‌گیرد، بلکه حرکات جمعیتی خاص در یک جهت ویژه، در شرایط زمانی و مکانی متفاوت، دلایل مختلف، متنوع و گاه متضادی داشته است. ساختار کلی جمعیت همانند یک اندام‌واره است که باید بین تمام بخش‌های آن نوعی تعادل پویا و تجدیدشونده برقرار باشد و نمی‌توان یک وضعیت جمعیتی ثابت و مفروضی را به‌عنوان یک وضعیت ایده‌آل در نظر گرفت (برگرفته از گزارش شورای عالی انقلاب فرهنگی، ۱۳۹۳).

تغییرات جمعیتی علاوه بر اینکه از پارامترهای جمعیتی ناشی می‌شود، از بسیاری از عوامل اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و امنیتی که به مرور زمان در مسیر تحول کشورها رخ می‌دهد، تأثیر می‌پذیرد؛ بنابراین تحلیل‌های اقتصادی، اجتماعی، سیاسی، فرهنگی و امنیتی در افق‌های برنامه‌ریزی کوتاه‌مدت، میان‌مدت و بلندمدت، بدون پیش‌بینی مناسب از جمعیت آینده که در بسیاری از

بخش‌های برنامه‌ریزی و تصمیم‌گیری، راهبردی اساسی محسوب می‌شود، ناکارآمد و گاه بحران‌زا خواهد بود.

به‌طور کلی در بین عوامل مهم تأثیرگذاری و تأثیرپذیری از جمعیت کشور، موضوع امنیت ملی است که چندان به آن پرداخته نمی‌شود، حال آنکه به اذعان اکثر صاحب‌نظران این حوزه، تغییرات جمعیتی از مؤلفه‌های عوامل اجتماعی قدرت ملی محسوب می‌شود و قدرت ملی، مؤثرترین ابزار تأمین امنیت ملی به شمار می‌رود. این مؤلفه، مقوله مهمی است که با توجه به شاخص‌های مطرح شده، همواره در بحث امنیت ملی مطرح و بر امنیت ملی اثرگذار می‌باشد. حال پرسش این است که نرخ رشد جمعیت؛ تغییرات، گذارها و سیاست‌ها و برنامه‌های جمعیتی و نقش آن در امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران با نگاه ویژه به دیدگاه‌های رهبران جمهوری اسلامی ایران چیست؟ و سناریوهای محتمل ناشی از گذار و نرخ رشد جمعیت در آینده کشور و امنیت ملی کدامند؟

اهمیت و ضرورت تحقیق: انجام این تحقیق ناظر بر توجه علمی به یکی از دغدغه‌های رهبر انقلاب اسلامی (مدظله‌العالی) بوده و سعی دارد با ارائه راهکارهایی، بخشی از نگرانی‌های معظم‌له را رفع نماید. همچنین روند کاهشی نرخ باروری و خطرات آن در سطح جامعه علمی را گفتمان‌سازی کرده و بخشی از ظرفیت‌های موجود در سطح کشور را برای رفع این معضل فعال نماید. ضمن این‌که از بروز خطای مجدد در آینده نیز جلوگیری گردد. با انجام این پژوهش، نقش جمعیت در ارتقاء اقتدار و امنیت ملی روشن و راهکارهای تحکیم اقتدار و امنیت ملی پدیدار و راهبردهای موجود به سمت فرزندآوری بیشتر اصلاح و جهت‌گیری گذار و سیاست‌های جمعیتی منطقی خواهد شد. از سویی عدم توجه به این موضوع تبعاتی از جمله موارد ذیل را به دنبال خواهد داشت:

۱- آینده جمعیت و به تبع آن اقتدار و امنیت ملی کشور تحت تأثیر روندها، گذار و سیاست‌های غیرعلمی، مسیر ناخوشایندی را طی خواهد نمود.

۲- گفتمان واقعی تأثیر جمعیت بر اقتدار ملی در تمام سطوح سیاست‌گذاری و تصمیم‌گیری تسری نخواهد یافت و تصمیمات غیرکارشناسی در این زمینه، تبعات جبران‌ناپذیری را متوجه امنیت ملی ما خواهد نمود.

۳- حساسیت جامعه علمی و متخصصین حوزه جمعیت و امنیت ملی را به خطرات ناشی از کاهش جمعیت و سیاست‌های اشتباه این حوزه تحریک نخواهد کرد.

هدف تحقیق: با توجه به اینکه جمعیت یکی از مؤلفه‌های قدرت‌ساز و امنیت‌ساز در جهان است؛ لذا کاهش جمعیت زنگ خطری جدی برای کشورها به حساب می‌آید. این خطر در کشور ما با مرور نرخ رشد جمعیت در سال‌های اخیر کاملاً مشخص بوده و مقام معظم رهبری ضمن اعتراف به اشتباه بودن سیاست‌های نظام در دو دهه گذشته در حوزه کاهش و کنترل جمعیت، طی چند سال گذشته بارها در این زمینه هشدار داده‌اند. در این مقاله سعی شده است که با بررسی وضعیت گذار، برنامه و سیاست‌های جمعیتی گذشته و حال، آینده امنیتی گذار و سیاست‌های جمعیتی با ارائه سناریوهای محتمل تبیین و راهکارهایی نیز ارائه گردد.

سؤال اصلی تحقیق: آینده امنیتی گذار و سیاست‌های جمعیتی جمهوری اسلامی ایران چگونه

است؟

روش تحقیق:

روش تحقیق توصیفی بوده و با بهره‌گیری از اسناد کتابخانه‌ای (متون علمی و تدابیر رهبران جمهوری اسلامی) به توصیف گذار جمعیتی در ایران و جهان و امنیت ملی پرداخته شده است. در ادامه با بهره‌گیری از تحلیل محتوای استقرایی - زمینه‌ای؛ به این معنی که گام به گام به ارائه مطالب در خصوص فرایند گذار جمعیتی پرداخته شده و به منظور تکمیل موضوع؛ مطالب تکمیلی توسط محققین ارائه شده است. همچنین در این مقاله از هم‌اندیشی مستقیم با برگزار نشستی‌های ساختار یافته در قالب پنل خبرگی به منظور تدوین سناریوهای پیش روی امنیت ملی پرداخته شده است. در این پنل از نظر خبرگان حوزه امنیت و جمعیت‌شناسی به تعداد ۱۵ نفر شامل ۸ نفر از متخصصین حوزه امنیت و ۷ نفر از خبرگان و متخصصین حوزه جمعیت بهره‌گیری شده است.

مبانی نظری:

جمعیت: واژه جمعیت^۱ در لغت به معنی تمام افرادی است که در یک ناحیه جغرافیایی اعم از شهر یا روستا زندگی می‌کنند. در جمعیت‌شناسی، تمام یا بخشی از ساکنان یک ناحیه را جمعیت می‌گویند (تقوی، ۱۳۸۸: ۳). در اصطلاح به کلیه کسانی که به‌طور مستمر در یک واحد جغرافیایی (کشور، استان، شهرستان، شهر یا روستا) به‌صورت خانوار و خانواده زندگی می‌کنند، جمعیت گفته می‌شود. بدین ترتیب، جمعیت‌های ویژه‌ای که برای منظوری خاص، در زمانی مشخص و مکانی معین دور هم گرد آیند (همان: ۴).

۱- امنیت ملی به مثابه نبود تهدید (گفتمان سلبی): وضعیتی که در آن منافع کشور از سوء رفتار دیگر بازیگران مورد تهدید واقع نشده و یا در صورت وجود تهدید احتمالی، امکان مدیریت آن برای کشور مورد نظر وجود داشته باشد. این گفتمان «برون‌نگر»، «سخت-افزارگرایانه» و «قدرت محور» ارزیابی می‌شود و جریان‌های متعددی را در برمی‌گیرد که از آن جمله می‌توان به سنت‌گرایان و فراستنی‌ها اشاره داشت.

۲- امنیت ملی به مثابه رضایت (گفتمان ایجابی): این گفتمان بر بنیاد نقد گفتمان سلبی استوار است؛ چراکه:

اولاً- ماهیت قدرت تغییر یافته و انحصار آن در منابع سخت‌افزارانه، دیگر مورد پذیرش نیست. ثانیاً- آسیب‌ها نسبت به تهدیدات نقش برجسته‌تری در بروز ناامنی‌ها یافته‌اند. ثالثاً- تهدیدات بیرونی تابعی از تحولات و شرایط داخلی به شمار می‌آیند که اعتبار سلبی-گرایی را به دلیل تأکید بر «مناسبات خارجی» تا «شرایط داخلی»، زیر سؤال می‌برد (افتخاری، ۱۳۸۶: ۱۸-۷).

در مقام ارائه تعریفی از امنیت ملی مطابق این گفتمان می‌توان چنین اظهار داشت که امنیت ملی وضعیتی است که در آن بین خواسته‌های شهروندی - از یک سو - و کارآمدی نظام سیاسی - از سوی دیگر - در پاسخگویی به نیازهای جامعه، تناسبی برقرار است؛ به گونه‌ای که در شهروندان تولید رضایتمندی می‌نماید (افتخاری، ۱۳۹۲: ۳۸-۳۷). آنچه در موضوع امنیت ملی و اقتدار مهم است این است که برای توسعه پایدار باید به دنبال توسعه متوازن و در همه زمینه‌ها باشیم و یکی از عوامل و ابعادی که باید متناسب باشد، توزیع هرم سنی و ترکیب جمعیتی است (محمدزاده، ۱۳۹۳: ۲۰).

آینده‌پژوهی و سناریونویسی:

مطالعات آینده و سناریونویسی حوزه پژوهشی نسبتاً جدیدی است که چشم انسان را نسبت به رویدادها، فرصت‌ها و مخاطرات احتمالی آینده باز نموده و ابهام‌ها و تردیدها را کاهش می‌دهد. روش آینده‌پژوهی انتخاب‌های هوشمندانه سازمان را افزایش داده و به مدیران اجازه می‌دهد تا بدانند که به کجاها می‌توانند بروند (آینده‌های اکتشافی) و به کجاها باید بروند (آینده‌های هنجاری) و از چه مسیرهایی می‌توانند با سهولت بیشتری به آینده مطلوب خود برسند (راهبردهای معطوف به خلق آینده) (عباسی، ۱۳۸۵: ۶۶).

آینده‌اندیشی ابتدا به توصیف آینده‌های ممکن‌الوقوع می‌پردازد و آنگاه از میان این آینده‌های ممکن‌الوقوع، محتمل‌ترین آن‌ها را برای بهره‌گیری از انواع روش‌های کمی و کیفی مشخص می‌سازد (پایا، ۱۳۸۳). از میان روش‌های مختلف ارائه شده در حوزه مطالعات آینده‌پژوهی، سناریونویسی جایگاه ویژه‌ای دارد.

سناریو راه‌هایی برای فکر کردن درباره آینده است. در سناریونویسی تلاش بر آن است تا بر اساس مقدرات یا ممکنات تصاویر آینده تدوین شود. می‌توان گفت آینده‌گرایی با این ایده رونق گرفت که تنها پیش‌بینی یک آینده به دلیل تغییر و دگرگونی سریع جهان امری بیهوده است، بنابراین باید چندین آینده ممکن با درجات احتمال وقوع مختلف پیش‌بینی گردد. آینده‌های محتمل صرف‌نظر از زمان، بر اساس موقعیتی که کشور در آینده با آن روبرو می‌شود قابل تقسیم‌بندی است و پنج آینده محتمل را می‌توان متمایز نمود:

- ۱- آینده معجزه: رویدادها و روندهای آینده بسیار بهتر از حال و گذشته؛
- ۲- آینده خوش‌بینانه: رویدادها و روندهای آینده بهتر از حال و گذشته؛
- ۳- آینده بدون شگفتی: رویدادها و روندهای آینده در امتداد حال و گذشته؛
- ۴- آینده بدبینانه: رویدادها و روندهای آینده بدتر از حال و گذشته؛
- ۵- آینده فاجعه: رویدادها و روندهای آینده بسیار بدتر از حال و گذشته (طراح زادگان و همکاران، ۱۳۹۳: ۳۶-۳۲).

پس از پیش‌بینی آینده‌های محتمل، اقدام برای تبیین نقش جمعیت در آینده‌های پیش‌بینی‌شده، تحت عنوان سناریو انجام می‌پذیرد.

آینده‌شناسی: آینده‌اندیشی عبارت است از توانایی ایجاد و حفظ یک چشم‌انداز جامع و عملی از آینده برای اتخاذ برنامه‌های کارآمد. باید گفت که تعاریف متعدد و گوناگونی از مفهوم آینده‌شناسی ارائه گردیده است. در یک تعبیر کلی و با استفاده از برخی روش‌های توصیفی یا تجویزی می‌توان گفت: آینده‌شناسی عبارت است از تلاش برای درک آنچه در آینده می‌تواند روی دهد و یا باید روی دهد یا بنا به تعریف دیگر، آینده‌شناسی فرآیندی است که به پیش‌بینی چندین رویداد محتمل در آینده می‌پردازد (تقوی گیلانی و همکاران، ۱۳۷۷: ۶۸-۶۷).

روش‌های مطالعات آینده، عموماً برای کمک به افراد برای درک بهتر احتمالات آینده به‌منظور اخذ تصمیمات بهتر در زمان کنونی طراحی شده‌اند. این روش‌ها با این فرض طراحی می‌شوند که

عدم اطمینان تا حد ممکن کاهش یابد. این روش‌ها به افراد کمک می‌نمایند با عدم اطمینان روبرو شوند و آنچه شناخته شده و یا قابل شناسایی است را در محدوده احتمالات و مطلوب‌ترین حالت بیان نمایند.

سناریونویسی: برای شناخت آینده روش‌های گوناگونی مانند روش سناریونویسی، مدل‌سازی، پیش‌بینی، شبیه‌سازی، تحلیل روند، روش دلفی، منطق موقعیت وجود دارد؛ اما در میان این روش‌ها، روش سناریونویسی دارای جایگاه ویژه‌ای است که در مطالعه آینده‌ها و فرایند مدیریت راهبردی اهمیت خاصی دارد؛ اما سناریوها به‌عنوان مهم‌ترین ابزارها در روش‌شناسی آینده‌پژوهی خود تحت تأثیر نگرش طراحان آن‌ها درباره چشم‌انداز مطلوب از آینده شکل می‌گیرند. بدین ترتیب پیوندی میان مفاهیمی که بر چشم‌انداز مطلوب از آینده تأثیر می‌گذارند و سناریوهایی که با توجه به روندهای فعلی و نیروهای کلیدی مؤثر بر شکل‌گیری آن‌ها پیشنهاد شده‌اند، برقرار می‌گردد. پس می‌توان گفت که سناریونگاری یکی از کاربردی‌ترین روش‌هاست. باید به این تعریف اشاره کرد که سناریو توصیف موقعیت‌های آینده و رویدادهای ممکن در آن موقعیت-هاست، به گونه‌ای که فرد بتواند از موقعیت کنونی خود به سوی آینده‌های بدیل حرکت کند. سناریوها شیوه‌هایی هستند که نتایج پیش‌بینی‌ها را به‌صورتی منسجم و متقاعدکننده ارائه می‌کنند (گوده و روبلا، ۱۹۹۶). سناریوها مجموعه امکاناتی است که به آینده مرتبط می‌شوند. سناریوها چگونه اندیشیدن درباره نامعلومی‌ها را می‌آموزند. سناریونویسی روش بسیار مؤثر و مفیدی برای برنامه‌ریزی میان‌مدت و بلندمدت در شرایط عدم قطعیت است. این روش به واحدهای بررسی و تحلیل کمک می‌کند که علاوه بر تهیه برنامه‌ریزی‌های متعدد برای رویدادهای غیرمترقبه، جهت‌گیری درستی نسبت به سیر رویدادهای آینده داشته و بنابراین موضوعات مهم و درستی را در کانون توجه خود قرار دهند؛ اما باید در نظر داشت که سناریونگاری صرفاً ابزاری برای برنامه‌ریزی نبوده و ابزاری مؤثر برای یادگیری نیز هستند. با تفکر درباره سناریوهای آینده، سازمان‌ها نسبت به منطق تغییرات، نیروهای پیشران، بازیگران و عوامل کلیدی و مؤثر در محیط فعالیت خود درک بهتری کسب کرده و پتانسیل تأثیرگذاری خود را بهتر تشخیص می‌دهند (لیندگرین و باند هولد، ۱۳۸۶: ۳۸).

در روش سناریونگاری نیازی به مشارکت گسترده خبرگان و صاحب‌نظران نیست. کمبود زمان یکی از دلایل استفاده از این روش است. اگرچه فرایند تدوین سناریو در ادبیات موضوع به شکل-

های مختلفی تعریف شده است، ولی به طور کلی می‌توان این فرایند را در مراحل زیر خلاصه کرد:

اولین مرحله تعیین موضوع یا مسئله است؛ دومین مرحله شناسایی پیشران‌ها و نیروهای پیشران و روندهای مرتبط با مسئله و سؤال اصلی است. شناسایی نیروهای پیشران کلیدی لزوماً باید به صورت گروهی انجام شود. نیروهای پیشران را می‌توان به تناسب موضوع یا مسئله تحقیق، به مؤلفه‌های اجتماعی، فرهنگی، فناورانه، سیاسی، اقتصادی و زیست محیطی تجزیه کرد. شناسایی عدم قطعیت‌های بحرانی این گام شامل منطقی‌دهی به سناریوهاست که به نظر بسیاری از محققان، گام اساسی و مهم این رویکرد محسوب می‌شود. سه تکنیک پیمایش، پایش و ردگیری را می‌توان به صورت مجزا یا ترکیبی، در ارتباط با پیشران‌ها به کار برد. پیمایش به معنی شناسایی و تشخیص رخدادهای و روندهایی است که آینده را تحت تأثیر قرار می‌دهند. مرحله نهایی، تدوین سناریو است (همان: ۳۹).

بنابراین سناریوسازی را می‌توان راهکاری مناسب برای گمانه‌زنی از وضعیت آینده به شمار آورد که امکان طراحی راهبردها در سطح ملی را در ظرف زمانی خاصی را به بازیگران سیاسی مختلف، در فضای متحول امنیت بین‌المللی می‌دهد. هرچند پیش‌بینی و برآورد جمعیت کار بسیار مشکل و در عین حال ظریفی بوده و برای رسیدن به یک برآورد نسبتاً دقیقی جمعیتی در آینده نیازمند پاره‌ای از فاکتورهای جمعیتی می‌باشیم که در دقت و صحت بسیاری از آنان می‌توان شک کرد و با وجود اینکه روش یا روش‌های پیش‌بینی صحیح بوده و فرض‌ها از دقت کافی برخوردار نیستند، پیش‌بینی جمعیت دقیق نخواهد بود (کلارک، ۱۳۸۳: ۲۱۷)، لیکن روش آینده‌پژوهی و ارائه سناریوهای محتمل با پیش‌فرض‌های مختلف این امکان را برای پیش‌بینی وضعیت آینده جمعیت امکان‌پذیر نموده است.

جایگاه جمعیت در امنیت و اقتدار ملی:

اصولاً قدرت ملی متأثر از جمعیت است. چه از لحاظ کمی و چه از لحاظ کیفی. ولی امروز مسئله کیفیت نقش اساسی را بازی می‌کند. چنانچه در مباحث ژئوپلیتیک مدام به این نکته اشاره داریم که در بین عوامل مؤثر در تفکرات ژئوپلیتیک مهم‌ترین عامل انسان است. آن هم انسان کیفی که از مهارت عینی و ذهنی برخوردار باشد. البته ما نمی‌خواهیم به‌طور کلی جمعیت را از لحاظ کمی نفی نماییم. بلکه نکته مهم آهنگ رشد جمعیت است که بیانگر قدرت ملی است (عزت‌ی، ۱۳۸۶: ۲۷).

کمر اندیشمندی در حوزه سیاسی و نظامی و به ویژه ژئوپلیتیک یافت می‌شود که به نقش عنصر جمعیت در افزایش قدرت و امنیت ملی نپرداخته باشد. در کنار سایر عوامل سیاسی و فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی و ایدئولوژیکی، جمعیت یکی از ارکان ثابت و اثرگذار و تعیین کننده در قدرت ملی واحدهای سیاسی لحاظ می‌شوند. البته دیدگاه‌ها بیشتر مرتبط به نقش جمعیت متناسب در این حوزه می‌باشد. از این رو در این نظریه‌ها اندازه، حدود، تناسب، کیفیت و ... به‌عنوان شاخص‌های اساسی مدنظر قرار گرفته‌اند. برای تشریح و تسهیل در این موضوع جدول نظریه‌های موجود در باب نقش جمعیت در قدرت ملی به شرح زیر ارائه می‌گردد.

ردیف	نظریه پرداز	عنوان نظریه
۱	ارگانسکی	اندازه جمعیت
۲	پامر و پرکینز	جمعیت
۳	جام ویکلین	تعداد جمعیت، خصائص ملی، روحیه ملی، همبستگی اجتماعی
۴	جلیل روشندل	میزان جمعیت، ترکیب جمعیت، کیفیت جمعیت، نیروی انسانی صنعتی
۵	جوزف فرانکل	جمعیت
۶	جوشا گلداشتاین	جمعیت
۷	حسین سیف زاده	جمعیت
۸	دیوید جابلنسکی	عوامل جمعیتی شامل اندازه، روندها، ساختار و ...
۹	رودلف اشتاین متز	جمعیت
۱۰	ریچارد مویر	جمعیت، تعداد، مهارت‌ها، سلامت، ساختار، خصوصیات اخلاقی و ملی
۱۱	عباس نبوی	جمعیت، دانش، فرهنگ و باور
۱۲	عبدالعلی قوام	میزان جمعیت، ویژگی‌های ملی، روحیه ملی و یکپارچگی اجتماعی
۱۳	عزت‌الله عزتی	جمعیت و سکنه
۱۴	علی اصغر کاظمی	جمعیت و نیروی انسانی
۱۵	کنت والتز	اندازه جمعیت
۱۶	گیدو فیشر	میزان و پراکندگی جمعیت
۱۷	مارتین گلاسز	جمعیت شامل جنبه‌های کمی و کیفی نظیر تعداد، نسبت جنسی و سنی، نیروی نظامی ناشی از آن و مهاجرت و سطح سواد و آموزش، توزیع ثروت، کیفیت ملت و ترکیب ملت، نخبگان، نهادهای اجتماعی و طرز فکر و علایق ملی
۱۸	محمدرضا حافظ نیا	جمعیت (تعداد، ترکیب سنی، طول عمر، مرگ و میر عمومی و مرگ و میر کودکان)
۱۹	جرمن	جمعیت

جمعیت و وسعت	رای کلاین	۲۰
جذر جمعیت	فوکس	۲۱
کثرت جمعیت	نیکلاس اسپایکمن	۲۲
جمعیت به ویژه پراکندگی و گرایشات	هانس مورگانا	۲۳

جدول شماره ۱: نظریه‌های جمعیت در قدرت و اقتدار ملی (محمدیان، ۱۳۹۱: ۸۸)

جمعیت به‌عنوان یکی از مؤلفه‌های اساسی قدرت و اقتدار ملی ارتباط عمیقی با امنیت ملی و واحدهای سیاسی دارد و امروزه کشورهای مختلف در دنیا با ترسیم سیاست‌های افزایش جمعیت به دنبال افزایش و رشد مناسب جمعیت خود می‌باشند و نظریه‌های جمعیتی فراوانی در این خصوص در میان جامعه‌شناسان پدیدار گشته است که از آن جمله می‌توان به نظریه‌های مطرح‌شده در ادیان الهی به‌ویژه در اسلام اشاره کرد که همگی بر ازدیاد نسل و فرزندآوری مهر تأیید می‌زنند و آن را در ارتباط مستقیم با اقتدار دین و پیروان آن می‌دانند. در قرون اخیر نیز تشویق بر ازدیاد نسل مورد تأکید بوده است. در قرون جدید، نیاز به جمعیت بیشتر، بیش از پیش احساس می‌شد و صاحب‌نظران غالباً از افزایش جمعیت طرفداری می‌کردند.

جمعیت از نظر حجم، ساخت، ترکیب و پراکندگی یکی از مؤلفه‌های قدرت ملی است. تهدیدهای کاهش جمعیت و آثار آن بر امنیت ملی و تأمین نیروی انسانی یکی از فاکتورهای کلیدی در تولید اقتدار و قدرت ملی و استحکام ساخت درونی قدرت نظام است. اینکه چه حجم از جمعیت با چه ساختار و توزیع سنی، جنسی، پراکندگی و کیفیت اقتدارآور است؛ به لحاظ نظری، جمعیتی می‌تواند اقتدارآور و پویا باشد که حداقل ویژگی‌های زیر را داشته باشد:

الف) دارای ساخت سنی جوان؛

ب) دارای میزان باروری مناسب و پویا (دارای حداقل میزان جانشینی)؛

ج) نیروی انسانی ماهر و متخصص مورد نیاز.

حفظ ترکیب و ساختار مطلوب جمعیتی یکی از عوامل مهم اقتدار و امنیت پایدار است و امنیت پایدار هر منطقه‌ای به قدرتمندی آن بستگی دارد. این قدرتمندی به جمعیت جوان، توزیع و ترکیب مناسب و دارای تخصص و مهارت برمی‌گردد و از مدیریت و هدایت و اعمال سیاست جمعیتی مناسب برای حفظ توانمندی و بهره‌وری از شرایط محیطی و انسانی برخوردار است؛ بنابراین تنها جمعیتی عامل اقتدار و امنیت منطقه محسوب می‌شود که ساخت و ترکیب و توزیع مناسب و جوان و سرمایه انسانی مناسب و پویا داشته باشد (علی، ۱۳۹۴: ۱۱۲).

سیاست‌های جمعیتی^۱: سیاست جمعیتی، مجموعه اصول، چاره‌جویی‌ها، آهنگ‌ها و اراده‌های نگاشته و گردآوری شده جمعیتی است که از سوی دولت‌ها اتخاذ و هدف آن منطقی و هماهنگ-سازي دگرگونی‌های جمعیتی با زمینه‌های اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی جامعه به‌منظور رفاه و بهروزی بیشتر جمعیت است (تقوی، ۱۳۷۹: ۵۸). البته سیاست جمعیتی دارای دو زمینه کمی و کیفی می‌باشد (نادری، ۱۳۹۲: ۱۶).

سیاست‌های جمعیتی برگرفته از نظریه‌های بنیان گذاشته شده از سوی دانشمندان و اجرای آن توسط زمامداران در دوره‌های گوناگون تاریخی بیانگر وجود تفکر و تاریخچه سیاست‌های جمعیتی در جهان است که در این رابطه می‌توان به عقاید موجود در این حوزه از ابن خلدون و ابن مسکویه تا افلاطون، ارسطو و آگوست کنت و مالتوس و... اشاره نمود (رهبری، ۱۳۸۵: ۲۰-۱۷).

سیاست‌های جمعیتی از سوی دیگر با نظریه‌های جمعیتی نیز در ارتباط است. در یک تقسیم‌بندی کلی، چهار گروه طرفداران افزایش جمعیت، مخالفان افزایش جمعیت، طرفداران جمعیت با تعداد ثابت و طرفداران نظریه حد متناسب جمعیت برای نظریه‌های جمعیتی برشمرده شده است (امانی، ۱۳۹۲: ۱۳-۸).

تدابیر رهبران جمهوری اسلامی در حوزه جمعیت با رویکرد تأمین امنیت و اقتدار:

۱- حضرت امام خمینی (ره)

شاید رشد جمعیت در سال‌های حیات امام، یکی از دلایلی بوده که ایشان به این موضوع کمتر پرداخته‌اند؛ اما معدود سخنان ایشان در همان سال‌ها نشان از ژرف‌نگری امام نسبت به موضوع جمعیت و آمایش آن در کشور داشته است. امام در سال ۱۳۵۸ فرموده‌اند: مملکت ایران حالا می-گویند ۳۵ میلیون جمعیت دارد و سعش آن قدر است که برای صد و پنجاه میلیون تا دویست میلیون جمعیت کافی است یعنی اگر دویست میلیون جمعیت داشته باشد در ایران به رفاه زندگی می‌کنند (امام خمینی (ره)، ۱۳۵۸: ۳۹۳).

۲- حضرت امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)

مجموعه سخنرانی‌های مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) بین سال‌های ۱۳۶۸ تا ۱۳۹۵ گویای جایگاه مهم و تأثیرگذار جمعیت در سازه اجتماع نظام اسلامی است. از فحوای کلام معظم‌له، رابطه

منطقی جمعیت با امنیت ملی و اقتدار دریافت می‌شود. کلیدواژه‌هایی که ایشان در سخنان مختلف به آن اشاره کرده‌اند از مصادیق و شاخص‌های پربار و قابل استفاده در نظریات مختلف امنیت ملی و اقتدار محسوب می‌شوند. بررسی مواضع و دیدگاه‌ها و سخنرانی‌های ایشان در موضوع جمعیت در سه حوزه زیر قابل بیان است:

الف- تأیید افزایش جمعیت؛

ب- اثرات مثبت جمعیت زیاد و جوان؛

ج- اثرات منفی جمعیت کم.

برای فهم دیدگاه عمیق ایشان نسبت به موضوع جمعیت، مراتب به شرح زیر مورد اشاره قرار می‌گیرد:

تأیید افزایش جمعیت و چگونگی آن:

ظرفیت خوب کشور: کشور ما یکی از نادرترین کشورها در زمینه‌های عمران و آبادانی است. ما اگر دو برابر امروز هم جمعیت داشته باشیم، باز هم می‌توانیم بدون کمترین نیازی به کشورهای دیگر، خود را به بهترین وجه اداره کنیم. این ظرفیت خوب، هم در خاک با برکت ما و هم در استعدادهای انسانی ممتاز کشور و هم در دستورات و روش و قانون اساسی و هم در مسئولان ما وجود دارد (امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی): ۱۳۶۸/۰۴/۱۸).

جمعیت جوان: جمعیت جوان و بانشاط و تحصیل کرده و باسواد کشور، امروز یکی از عامل‌های مهم پیشرفت کشور است (امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی): ۱۳۹۱/۵/۳).

خطای تحدید نسل: ما باید در سیاست تحدید نسل تجدیدنظر کنیم. سیاست تحدید نسل در یک برهه‌ای از زمان درست بود... از سال ۷۱ به این طرف، باید سیاست را تغییر می‌دادیم؛ خطاء کردیم، تغییر ندادیم. امروز باید این خطاء را جبران کنیم. کشور باید نگذارد که غلبه نسل جوان و نمای زیبای جوانی در کشور از بین برود (همان).

اعتقاد به کثرت جمعیت: من معتقدم که کشور ما با امکاناتی که داریم، می‌تواند ۱۵۰ میلیون نفر جمعیت داشته باشد. من معتقد به کثرت جمعیت (امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی): ۱۳۹۰/۰۵/۱۶).

افزایش جمعیت معقول و معتدل: جمعیت مسئله بسیار مهمی است. بلاشک از نظر سیاست کلی کشور، کشور باید برود به سمت افزایش جمعیت؛ البته به‌نحو معقول و معتدل (امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی): ۱۳۹۲/۸/۸).

عارضه کم‌فرزندی: چرا ترجیح می‌دهند افرادی که فقط یک فرزند داشته باشند؟ چرا ترجیح می‌دهند فقط دو فرزند داشته باشند؟ چرا زن به شکلی، مرد به شکلی پرهیز می‌کنند از فرزندداری؟ این‌ها را بایستی نگاه کرد و دید عواملش چیست؛ واقعاً کار بشود، کار فکری بشود؛ عوامل کاهش جمعیت و موجبات افزایش جمعیت به نحو مطلوب و با اعتدال متناسب، درست سنجیده بشود (امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی): ۱۳۹۲/۸/۸).

پیشرفت کشور: ...همچنان که ما فکر می‌کنیم که اگر چهار پنج بچه افتاد روی دوش یک خانواده وضع زندگی‌شان چگونه خواهد شد، فکر این را هم بکنید که این چهار پنج بچه وقتی بزرگ شدند و کاری پیدا کردند و شغلی پیدا کردند چه کمکی می‌توانند به پیشرفت کشور بکنند؛ یعنی این را هم باید فکر کرد (امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی): ۱۳۹۲/۸/۸).

اثرات مثبت جمعیت زیاد و جوان:

اثرگذاری بر دنیا: ملت اسلام، بیش از یک میلیارد نفوس در دنیا دارد... این جمعیت بیش از یک میلیاردی - که بیش از یک پنجم نفوس دنیا را دارند - اگر بخواهند به قدر نفوس خودشان، در حوادث دنیا اثر بگذارند، معنایش این است که یک پنجم همه حوادث عالم، با اراده مسلمان انجام بگیرد (امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی): ۱۳۶۹/۰۳/۱۵).

قدرت فراوان: در بخش امکانات باید از جمعیت یک میلیارد و چند صد میلیونی مسلمان آغاز کرد که بیش از پنجاه دولت و سرزمین گسترده‌ای در میانه اقیانوس آرام و اقیانوس اطلس را در اختیار دارند. منطقه جغرافیایی این مجموعه بشری، یکی از غنی‌ترین - اگر نگوئیم غنی‌ترین - سرزمین‌های جهان از لحاظ منابع طبیعی است و به‌طور ویژه منابع نفت آن پشتیبان تمامی چرخ و پر تمدن ماشینی امروز جهان است (امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی): ۱۳۷۵/۰۲/۰۴).

اقتدار نظام: امروز علاوه بر این نعمت‌ها، یک نعمت بزرگ دیگر هم خدای متعال به این ملت داده است و آن، کثرت جوانان این کشور است. اکثر جمعیت این کشور جوان‌اند. چنین کشوری، از هیچ تجاوز بیگانه‌ای نمی‌ترسد و نباید بترسد؛ از هیچ عقب‌ماندگی‌ای نباید واهمه داشته باشد و نسبت به هیچ آینده‌ای نباید ناامید باشد (امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی): ۱۳۷۶/۰۷/۰۵).

اتحاد عظیم: اگر یک امت اسلامی با حدود یک و نیم میلیارد نفر جمعیت در مسائل اساسی خودشان متحد باشند، شما ببینید چه قدرت عظیمی در دنیا به وجود می‌آید (امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی): ۱۳۷۹/۰۱/۰۶).

فرصت جوانان: جمعیت کشور، اکثراً جوان‌اند... کشور ما از لحاظ جمعیت جوان کشور، یکی از پرفرصت‌ترین کشورهاست (امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی): ۱۳۷۹/۰۲/۰۱). کمیت جوانان و نسبت جمعیتی آن‌ها با کل کشور، یک پدیده شگفت‌آور است (امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی): ۱۳۸۰/۰۲/۱۲).

مانع عقب‌گرد: می‌خواستند روسیه را این‌طوری کنند، اما نشد؛ چرا؟ چون روسیه ملت خوب و قوی‌ای دارد؛ از لحاظ نژادی مردم مستحکمی هستند؛ طراحان این قضایا برای جمهوری اسلامی نیز چنین خوابی دیده‌اند. آن‌ها فکر می‌کنند که ایران کشوری در سطح کشور دوره پهلوی خواهد شد؛ یعنی در ردیف دهم بعد از ترکیه! چون تصور می‌کنند که در اینجا اتم که نیست؛ پیشرفت علمی آن‌چنانی که نیست؛ جمعیت سیصد میلیونی که نیست؛ کشوری به عظمت روسیه - که امروز باز هم تقریباً بزرگ‌ترین کشور دنیاست - که نیست (امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی): ۱۳۷۹/۰۴/۱۹).

دفاع از فلسطین: راه مقابله این است که از نیرو و ثروت و جمعیت عظیم و امکانات جهان اسلام و قدرت رأی آن در مجامع بین‌المللی، برای دفاع از ملت فلسطین استفاده کنند (امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی): ۱۳۸۰/۰۹/۱۶).
اثرات منفی جمعیت کم:

پیری جمعیت: مسئله نمای جوان برای کشور یک مسئله اساسی، مهم و تعیین‌کننده است و کشورهایایی که در دنیا دچار پیری جمعیت شده‌اند به دشواری راه‌علاجی برای مشکلات ناشی از آن یافته‌اند که لازم است برای حل این مشکل کار علمی، عمیق و اساسی صورت پذیرد (امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی): ۱۳۹۲/۸/۶).

قلت نسل جوان: غلبه نسل جوان از بین خواهد رفت اگر به همین ترتیب پیش برویم؛ ... اگر چنانچه با همین وضع پیش برویم تا چند سال دیگر نسل جوان ما کم خواهد شد و به تدریج دچار پیری خواهیم شد؛ بعد از گذشت چند سال، جمعیت کشور هم کاهش پیدا خواهد کرد (امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی): ۱۳۹۱/۵/۳).

مسئله جمعیت: یکی از خطراتی که وقتی انسان درست به عمق آن فکر می‌کند، تن او می‌لرزد، این مسئله جمعیت است؛ مسئله جمعیت را جدی بگیرید؛ جمعیت جوان کشور دارد کاهش پیدا

۸۰ ♦ فصلنامه امنیت ملی، سال هشتم، شماره سی‌ام، زمستان ۱۳۹۷ ————— ♦
می‌کند. یک جایی خواهیم رسید که دیگر قابل علاج نیست (امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی):
۱۳۹۲/۹/۱۹).

راه علاج دشوار: علاج این بیماری پیری هم در حقیقت در دسترس نیست؛ حالا نه اینکه در دسترس ما نیست، بلکه در دسترس هیچ‌کس نیست؛ یعنی امروز کشورهایی که در دنیا دچار پیری شده‌اند و قدرت «زادوولد» خودشان را از دست داده‌اند، به دشواری می‌شود گفت که راه علاجی برای حل این مشکل دارند. ما هم طبعاً با همین مشکل مواجه خواهیم شد (امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی): ۱۳۹۲/۸/۸).

برای فهم سخنان ایشان و برقراری ارتباط منطقی با موضوع جمعیت و امنیت ملی و اقتدار، با بهره‌مندی از نظرات خبرگی، مقوله‌بندی موضوعات به‌صورت دسته‌بندی مشخص و مرتبط با موضوع انجام گردید. بر این اساس مقوله‌های دریافت شده در شکل عام و خاص به همراه مصادیق مورد اشاره در سخنان معظم له در یک نگاه در جدول زیر مورد اشاره قرار گرفته است:

موضوع	مقوله عام	مقوله خاص	مصادیق
تأیید افزایش جمعیت	ظرفیت بالای کشور	قابلیت اداره دو برابری جمعیت	خاک بابرکت، کشور پهناور، سرزمین سرشار از منابع و استعداد‌های انسانی ممتاز
	جمعیت جوان	رابطه جمعیت جوان و پیشرفت کشور	نقش جمعیت جوان و بانشاط و تحصیل کرده و باسواد کشور، آگاه و پرنشاط و پرنیرو در پیشرفت
	خطای تحدید نسل	جبران خطای تحدید نسل و ضرورت غلبه نسل جوان	خطای تداوم تحدید نسل بعد از سال ۱۳۷۱، جمعیت جوان و بانشاط و تحصیل کرده و باسواد عامل مهم پیشرفت کشور
	اعتقادی	اعتقاد کثرت جمعیت	جمعیت ۱۵۰ میلیونی برای کشور
	افزایش جمعیت معقول و معتدل	توجه به سیاست کلی کشور	با ظرفیت طبیعی و با ویژگی جغرافیای سیاسی کشور، نیاز به یک جمعیت بیشتر و توجه به برطرف شدن و پاسخ دادن اشکالات
	عارضه کم‌فرزندی	ریشه‌یابی عوامل بیماری‌زای کم‌فرزندی	بالا رفتن سن ازدواج، نگاه مقلدان‌های به زندگی غربی، گره‌های ذهنی، افکار نخبگان، خانه، شغل، درآمد
	پیشرفت	کمک جمعیت زیاد به پیشرفت کشور	سطح وسیع، تنوع آب‌وهوایی، امکانات فراوان زیرزمینی، استعداد بالقوه علمی که در این کشور وجود دارد، می‌تواند یک کشور پرجمعیتی باشد و به پیشرفت کشور کمک کند
	اثرگذاری	اثر بیش از یک میلیارد نفوس مسلمان	شخصیت‌های برجسته، دانشمندان، متفکران و فیلسوفان مسلمانان در دنیا و به قدر نفوس خودشان، در حوادث دنیا اثر

بگذارند			اثرات مثبت افزایش جمعیت
با بیش از پنجاه دولت و سرزمین گسترده‌ای در میانه‌ی اقیانوس آرام و اقیانوس اطلس	جمعیت یک میلیاردی	قدرت فراوان	
یک نیروی مدافع و سرسخت در برابر بیگانگان و تجاوز	کثرت جوانان	اقتدار نظام	
وحدت ملی کشور با وحدت ملت‌های دیگر با امت اسلامی یک‌ونیم میلیارد نفری	وحدت جهان اسلام	اتحاد عظیم	
روحیه‌ی جوانان، روحیه‌ی کار و ابتکار و خلاقیت. عدم ترس از تهدید، مایل به استقلال	دخیل در سرنوشت و قدرت کشور	جوان و اقتدار	
آن‌ها می‌خواهند روسیه به یک برزیل - یعنی یک کشور دست سوم دنیا - تبدیل شود؛ و برای ایران هم	ممانعت از تبدیل به کشور دست سوم	مانع عقب‌گرد	
تهدید آمریکا به قطع مناسبات گوناگون و اتخاذ مواضع قاطع	جمعیت عظیم و امکانات جهان اسلام	دفاع از فلسطین	اثرات منفی جمعیت کم
به دشواری راه‌های برای مشکلات ناشی از آن یافته‌اند که لازم است برای حل این مشکل کار علمی، عمیق و اساسی	جوان برای کشور یک مسئله‌ی اساسی، مهم و تعیین‌کننده	پیری جمعیت	
تجدیدنظر سیاست تحدید نسل، خروج کشور از - یک بچه، دو بچه، رسیدن به رقم صد و پنجاه میلیون و دویست میلیون	پیری تدریجی با کاهش زادوولد	قلت نسل جوان	
کاهش تدریجی جمعیت جوان کشور	مسئله‌ای جدی و نیاز به حل در زمان حاضر نه ده سال بعد	مسئله جمعیت	
کشورهای دچار پیری	از دست دادن قدرت «زادوولد»	دشواری راه علاج	

جمع‌بندی دیدگاه مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) در مورد جمعیت

بررسی سخنان مقام معظم رهبری حاکی از آن است که معظم‌له موضوع کاهش جمعیت را به‌عنوان یکی از مسائل اساسی برای کشور دانسته و برای آینده کشور احساس خطر جدی دارند. معظم‌له با برشمردن مصادیق عینی از خطرات کاهش جمعیت برای کشورهایی که دچار این معضل و پیری جمعیت شدند، این عامل را یکی از ابزارهای قدرت برای یک نظام سیاسی برشمرده و جمعیت را ستون پایه اصلی اقتدار محسوب کرده‌اند. توجه به جمعیت یک میلیارد و نیمی مسلمانان و اتخاذ رویه وحدت برای مقابله با زور و دفاع از مظلومان و مسلمانان از جمله فلسطین با بهره‌مندی از این قابلیت عظیم مورد تأکید ایشان است. این دیدگاه وجود فرصت‌ها و سرمایه‌های عظیم نیروی

انسانی، نخبگان و جوانان مستعد و باهوش را در کنار منابع سرشار و عظیم خدادادی در کشور را بهانه‌های مناسبی برای افزایش جمعیت برشمرده‌اند.

بر همین اساس ایشان معتقدند کشور ظرفیت تولید و نگهداشت جمعیت تا سقف ۱۵۰ میلیون را دارد. البته بررسی فحوای کلام معظم‌له حاکی از آن است که افزایش جمعیت متناسب با نیاز و قابلیت‌ها و سرمایه‌های مادی و معنوی کشور باشد و این همان دیدگاه طرفداران تناسب جمعیت می‌باشد.

از سویی دیگر تأکید ایشان به قدرت جوانان و ضرورت افزایش جمعیت جوان کشور حاکی از اثرگذاری این ستون قدرتمند در ارتقای قدرت و امنیت ملی برای کشور می‌باشد، چراکه از منظر ایشان خلاقیت، نوآوری، ابتکار، عدم ترس از تهدید و میل به استقلال از سوی جوانان پررنگ‌تر از سایر اقشار است. این تأکید مبتنی بر مسئله جدی کاهش جمعیت و دشواری راه علاج برای درمان پیری در کشور و افزایش زادوولد با نگاه به افق آینده است.

سیاست‌های جمعیتی ایران

سابقه سیاست جمعیتی در ایران به قبل از انقلاب و سال ۱۳۴۶ برمی‌گردد. پیش از انقلاب و طی سال‌های ۱۳۴۵ تا ۱۳۵۷ در ایران نیز همراه با پخش قرص‌های ضدبارداری و کاندوم و تبلیغات گسترده‌ای با شعار فرزند کمتر، زندگی بهتر آغاز شد که به دلیل فرهنگ موجود، باورها و سنت‌ها و بی‌اعتمادی مردم به سیاست‌های رژیم پهلوی، چندان مورد توجه همگان قرار نگرفت و اجرای این سیاست فقط توانست تا طی دهه منتهی به سال ۱۳۵۵ نرخ رشد جمعیت را ۰/۵ درصد کاهش دهد که به‌طور عمده به دلیل کاهش جمعیت در شهرها صورت گرفت و در روستا تأثیر چندانی نداشت.

پیروزی انقلاب اسلامی و به دنبال آن آغاز جنگ تحمیلی که با فراموشی سیاست‌های جمعیتی تا سال ۱۳۶۸ در جمهوری اسلامی ایران همراه بود، رشد جمعیتی حدود ۴ درصدی را برای کشور به دنبال داشت (رهبری، ۱۳۸۵: ۲۲). بعد از پیروزی انقلاب اسلامی در اولین برنامه پنج‌ساله، برخی اهداف جمعیتی برای تنظیم خانواده در نظر گرفته شد و تبلیغات رسمی بر پایه نقض کلیه سیاست‌های نظام قبلی قرار گرفت و از آن جمله مهار جمعیت نیز به‌عنوان یک سیاست استعماری و غربی کنار گذاشته شد. بر پایه سرشماری سال ۱۳۶۵ مشخص گردید که طی سال‌های پس از انقلاب ۱۳ میلیون نفر به جمعیت کشور اضافه شد که نرخ رشد چهار درصد رقم خورد. نگرانی در خصوص آثار منفی اجتماعی، سیاسی و اقتصادی از یک‌سو و هزینه تأمین مایحتاج موردنیاز

جمعیت، دولت وقت را بر آن داشت تا از سال ۱۳۶۸ سیاست تعدیل موالید تا سقف ۳ فرزند به‌عنوان حد متناسب میانگین کودکان هر خانواده ایرانی به کار گیرد. لذا در سال ۱۳۶۹ شورای تحدید موالید با تصویب دولت و به ریاست وزیر بهداشت، درمان و آموزش پزشکی تشکیل شد و در سال ۱۳۷۰ اداره کل جمعیت و تنظیم خانواده پدید آمد. قانون تنظیم خانواده در سال ۱۳۷۲ در مجلس پذیرفته شد و در همان سال به تأیید شورای نگهبان رسید (تقوی، ۱۳۷۹: ۱۶).

برابر بند ج قانون برنامه اول توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی کشور، خطوط کلی سیاست تحدید موالید کشور در محورهای ذیل مورد تصویب قرار گرفت:

سیاست تعدیل موالید از ۶/۴ مولود زنده به دنیا آمده طی دوران بالقوه باروری یک زن در سال

۱۳۶۵ به ۱/۸ نوزاد در سال ۱۳۹۰

کاهش نرخ رشد طبیعی جمعیت از ۳/۲ به ۲/۳ درصد در همین مدت.

آمارهای موجود نشان می‌دهد که دومین سیاست جمعیتی نه‌تنها مؤثر بوده بلکه از حد انتظار نیز فراتر رفته است. به‌طوری که این کاهش چشم‌گیر باروری (علی‌رغم افزایش شدید آن در دهه اول بعد از انقلاب) و روند رو به کاهش آن به‌عنوان یکی از موفق‌ترین برنامه‌های اجرا شده در سطح منطقه و جهان شناخته شده است. همچنین در این مدت نرخ رشد طبیعی جمعیت از ۳/۲ درصد به ۱/۳ کاهش پیدا کرد و تداوم این سیاست پیامدهایی داشت که آثار زیان‌بار آن در سرشماری سال ۱۳۹۰ آشکار شد؛ یعنی پایین آمدن میزان باروری به ۱/۸ که کمتر از میزان جانشینی جمعیت (۲/۱) است. بر اساس سرشماری سال ۱۳۹۰، جمعیت ایران ۷۵ میلیون و ۱۴۹ هزار و ۶۶۹ نفر اعلام شد. این در حالی است که در سال ۸۵ جمعیت کشور ۷۰ میلیون و ۴۹۵ هزار و هفتصد و هشتاد و دو هزار نفر اعلام شده بود و به این ترتیب طی پنج سال منتهی به سال ۹۰، جمعیت ایران کم‌تر از ۵ میلیون نفر رشد داشته است. بُعد خانوار نیز از سال ۷۵ که معادل ۴/۴ نفر بود و در سال ۸۵ به چهار نفر کاهش یافته بود در سال ۹۰ به عدد ۳/۵ نفر رسیده است. (مستندات برنامه‌های اول تا پنجم توسعه)

نتایج سرشماری سال ۱۳۹۰ نقطه عطفی در زمینه سیاست کنترل جمعیت بود. اشخاص و سازمان‌های مختلف، نگرانی‌های خود را از وضع موجود اعلام و خواستار تجدیدنظر در سیاست‌های کنترل جمعیت شدند. در ادامه و در اوایل سال ۱۳۹۳، نمایندگان مجلس یک فوریت طرح پیشگیری از کاهش رشد جمعیت کشور را تصویب کردند و سیاست افزایش موالید در

دستور کار مجدد سیاست‌های کلان کشور به دنبال ابلاغ سیاست‌های کلی از سوی مقام معظم رهبری در این بخش قرار گرفت.

واقعیت این است که مجموعه عواملی نظیر سیاست‌های کنترل جمعیت در دو دهه اخیر، تغییر سبک زندگی و ارزش‌ها و الگوهای زندگی خانوادگی و نیز دشواری‌های اقتصادی، کاهش شدید نرخ رشد جمعیت در کشور را به دنبال داشته است و همه این عوامل ترسیمی از هرم سنی ایران برای ۳۰ سال آینده ترسیم می‌کنند که سالمندان بخش مهمی از آن را تشکیل می‌دهند و سیاست‌های جدید می‌بایست بر اساس اصول جامع تدوین گردد. در این زمینه توجه به بسترها و زیرساخت‌های اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی لازم برای داشتن جمعیتی بیش از جمعیت موجود که ظرفیت آن نیز وجود دارد، ضروری است.

گذار جمعیتی: انتقال یا گذار جمعیت یکی از موضوعات عمده در مطالعات جمعیتی است، منظور از انتقال جمعیت این است که چگونه جمعیت‌ها از وضعیتی که سطح زادوولد و مرگ‌ومیر هر دو بالا و در نتیجه رشد جمعیت ناچیز است به وضعیتی انتقال می‌یابد که در آن سطح زادوولد و مرگ‌ومیر هر دو پایین و بازهم رشد ناچیز است (زنجانی و دیگران، ۱۳۸۷: ۷۱).

به لحاظ جمعیت‌شناختی، مهم‌ترین تحول در تاریخ جمعیت جهان و کشورها، گذار جمعیتی است: گذار از باروری و مرگ‌ومیر بالا به باروری و مرگ‌ومیر پایین (حسینی مجرد، ۱۳۹۲: ۴۵). گذار جمعیتی دارای دو مرحله است:

گذار جمعیتی در مرحله اول: در این مرحله که انتقال از یک الگوی طبیعی باروری به کنترل ارادی آن است، سطح باروری به تدریج کاهش می‌یابد، اما این کاهش در سطحی بالاتر از سطح جانشینی است. گذار جمعیتی در مرحله دوم: در این مرحله باروری به زیر سطح جانشینی کاهش می‌یابد و این روند نسبتاً ادامه یافته و تثبیت می‌شود، به طوری که میزان باروری کل به رقم کمتر از ۲/۱ می‌رسد (حسینی مجرد، ۱۳۹۲: ۴۶-۴۵).

گذار جمعیتی در ایران: در وضعیت کنونی ایران، میزان باروری در کشور به زیر سطح جانشینی یعنی به رقمی کمتر از ۲/۱ رسیده است. در واقع فرایند گذار جمعیتی حاکی از پیدایش بحران باروری یا تحدید نسل در کشور است. از تبعات آن، گرایش ساختار جمعیت از جوانی به سالخوردگی و افزایش جمعیت سالخوردگان بوده است. وضعیت جمعیتی در ایران بین سال‌های ۱۳۰۰ تا ۱۳۶۵ تقریباً با چند سال اختلاف، مقارن با مرحله اول گذار جمعیتی در ایران است. در

این مرحله سطح مرگ‌ومیر کاهش، سطح باروری بالا و تقریباً ثابت است و در نتیجه نرخ رشد جمعیت افزایش و در فاصله سال‌های ۱۳۵۵ تا ۱۳۶۵ به اندازه‌ای که در تاریخ بی‌سابقه است، افزایش پیدا می‌کند (شورای عالی انقلاب فرهنگی، ۱۳۹۳: ۶۵).

هر مرحله از گذار جمعیتی چالش‌ها و مسائلی به همراه دارد که در جای خود بر برنامه‌های کلان پیشرفت و توسعه کشور اثرگذارند. شناسایی و توجه به این چالش‌ها برای هرگونه سیاست‌گذاری جمعیتی ضروری است.

مهم‌ترین مسائل و چالش‌های گذار جمعیتی اول:

- رشد بی‌رویه جمعیت کشورها؛
- افزایش جمعیت زیر ۱۵ سال و بار تکفل ناشی از آن؛
- افزایش نیازهای بهداشتی به‌ویژه نیازهای کودکان و مادران؛
- افزایش جمعیت متقاضی آموزش عمومی؛
- اهمیت پیدا کردن خدمات تنظیم خانواده و کنترل موالید؛
- افزایش بعد خانوار؛

چالش‌های اصلی این مرحله عمدتاً بر محور افزایش جمعیت و تبعات آن همچون نیازهای بهداشتی، درمانی و آموزش است، اما چالش‌های مرحله دوم پیچیده‌تر و دارای گستره و ابعاد وسیع‌تری است. مهم‌ترین چالش‌های مرحله دوم در چهار مقوله ذیل دسته‌بندی می‌شوند:

مهم‌ترین مسائل و چالش‌های گذار جمعیتی دوم:

الف- چالش‌های جمعیتی، ب- چالش‌های فرهنگی- اجتماعی، ج- چالش‌های اقتصادی، د- چالش‌های سیاسی- امنیتی؛

الف- چالش‌های جمعیتی:

۱. بحران میزان باروری و تجدید نسل،
 ۲. کاهش حجم کل جمعیت ملی،
 ۳. بحران کاهش نیروی انسانی در سن کار،
 ۴. بحران سالمندی جمعیت،
 ۵. افزایش مهاجرت‌های بین‌المللی و تغییرات هویتی و فرهنگی.
- ب- چالش‌های فرهنگی- اجتماعی:

۱. بحران ساختاری خانواده،
۲. شکاف نسلی در اثر به هم خوردن توازن جمعیت نسل‌ها،
۳. جمع شدن چترهای حمایتی خانواده از سالمندان،
۴. کاهش تدریجی سرمایه اجتماعی (شوای عالی انقلاب فرهنگی: ۷۰-۶۵).

شرایط فعلی جمعیتی کشور را باید در گذار دوم و چگونگی عبور از گذار اول و دوم جمعیتی جستجو کرد. مطالعه دقیق گذارهای جمعیتی نشان دهنده آن است که با وجود این‌که در مرحله سوم گذار اول جمعیتی هستیم و مرحله چهارم آن را به صورت کامل طی ننموده‌ایم، به یک‌باره وارد گذار دوم جمعیتی شده‌ایم. از سوی دیگر، مطالعه و بررسی مراحل انتقال جمعیتی در ایران حاکی از آن است کشور در حال حاضر در مرحله انتقالی باروری قرار گرفته و این وضعیت افزایش فوق‌العاده جمعیت جوان را به دنبال داشته است؛ به عبارت دیگر به وجود آمدن پدیده تورم جوانی جمعیت از سال ۱۳۸۵ به بعد در کشور، منجر به افزایش جمعیت در سن فعالیت شده است و کشور را در وضعیت هدیه جمعیتی یا پنجره جمعیتی فرصت‌ها وارد نموده است. ورود ایران به این دریچه جمعیتی از سال ۱۳۸۵ حدود چهار دهه باقی مانده و در حدود سال ۱۴۲۵ بسته خواهد شد و پس از آن است که جمعیت ایران به سوی پیری مفرط و بی‌سابقه در تاریخ جمعیتی خود پیش خواهد رفت (سرایبی، ۱۳۹۳: ۱۳۲-۱۲۸).

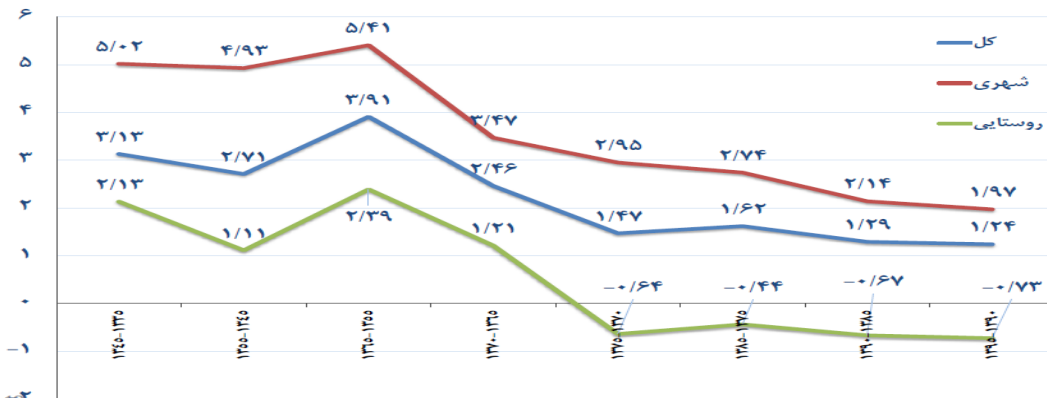
جمع‌بندی و ارائه سناریوهای پیش روی جمعیت ایران:

قبل از ارائه سناریوهای احتمالی، به بررسی اجمالی روند رشد جمعیت ایران پرداخته و در ادامه با بهره‌گیری از نظر خبرگان سناریوهای پیش رو ارائه شده است. بررسی تحولات گذشته و آینده جمعیت کشور، نشان دهنده آن است که آهنگ رشد جمعیت در کشور نسبت به ۶۰ سال پیش کاهش یافته و جمعیت ما در حال پیر شدن تدریجی است.

جدول (۲): جمعیت ایران طبق نتایج سرشماری‌ها و برآوردهای سازمان ملل

سال سرشماری	سرشماری مرکز آمار (میلیون نفر)	برآورد سازمان ملل (میلیون نفر)
۱۳۳۵	۱۸۹۵۴	۱۹۹۰۵
۱۳۴۵	۲۵۰۸۰	۲۵۷۴۳
۱۳۵۵	۳۳۷۰۹	۳۳۷۸۹
۱۳۶۵	۴۹۴۴۵	۴۸۲۵۷
۱۳۷۰	۵۵۸۳۷	۵۶۰۷۲
۱۳۷۵	۶۰۰۵۵	۶۰۸۱۶
۱۳۸۵	۷۰۴۹۶	۷۰۵۸۲
۱۳۹۰	۷۵۱۵۰	۷۴۷۹۹
۱۳۹۵	۷۹۹۲۶	۸۰۱۰۰

همچنین روند تغییرات جمعیت ایران از سال ۱۳۳۵ تا سال ۱۳۹۵ به شرح ذیل است:

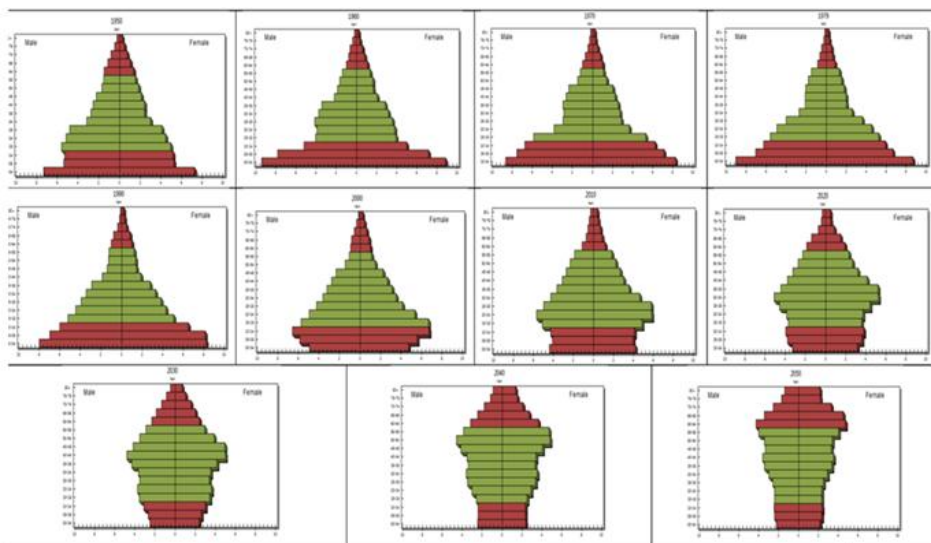

شکل (۲): روند تغییرات جمعیت ایران از سال ۱۳۳۵ تا سال ۱۳۹۵ (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۵)

روندها و سناریوهای پیش روی جمعیت ایران با توجه به آمار سازمان ملل: سه سناریوی پیش‌بینی شده برای جمعیت ایران توسط بخش جمعیت سازمان ملل متحد تا افق سال ۱۴۳۰ به شرح ذیل است:

جدول (۳): سناریوهای پیش روی جمعیت ایران (بخش جمعیت سازمان ملل، ۲۰۱۰)

دوره	سناریوی حد پایین			سناریوی حد متوسط			سناریوی حد بالا			سال
	میان	رشد	جمعیت	میان	رشد	جمعیت	میان	رشد	جمعیت	
	سنی	سالانه	میلیون	سنی	سالانه	میلیون	سنی	سالانه	میلیون	
	به	درصد		به	درصد		به	درصد		
	فرزند			فرزند			فرزند			
	مادر)			مادر)			مادر)			
۱۳۸۵	۲۳/۳	۱/۱	۷۰	۲۳/۱	۱/۲۴	۷۰/۷	۲۲/۹	۱/۷۵	۷۱/۲	۲۲/۹
۱۳۹۰	۲۶/۱	۱/۰۶	۷۳/۳	۲۵/۴	۱/۳۳	۷۵/۵	۲۴/۹	۱/۵۶	۷۷/۳	۲۴/۹
۱۳۹۵	۲۸/۹	۰/۸۷	۷۷/۳	۲۷/۷	۱/۵	۸۱/۴	۲۵/۳	۱/۹	۸۵	۲۵/۳
۱۴۰۰	۳۱/۸	۰/۵۸	۸۰/۸	۲۸/۵	۱/۲۷	۸۶/۷	۲۶/۷	۱/۶۳	۹۲/۲	۲۶/۷
۱۴۰۵	۳۵	۰/۳۸	۸۲/۲	۳۰/۱	۰/۹۴	۹۱	۲۸/۵	۱/۲۶	۹۸/۲	۲۸/۵
۱۴۱۰	۳۸	۰/۲۳	۸۴/۷	۳۵	۰/۷۶	۹۴/۴	۳۰/۳	۱/۱۱	۱۰۳/۸	۳۰/۳
۱۴۱۵	۴۱	۰/۱۱	۸۵/۷	۳۵	۰/۶۹	۹۷/۸	۳۰/۹	۱/۱۲	۱۰۹/۹	۳۰/۹
۱۴۲۰	۴۳/۴	-۰/۰۴	۸۶/۲	۳۷/۳	۰/۶۴	۱۰۰	۳۱/۷	۱/۱۵	۱۱۶/۳	۳۱/۷
۱۴۲۵	۴۵/۴	-۰/۲۳	۸۶	۳۸/۷	۰/۵۳	۱۰۳/۶	۳۲/۶	۱/۰۶	۱۲۲/۶	۳۲/۶
۱۴۳۰	۴۷/۳	-۰/۲۳	۸۵	۴۰/۲	۰/۳۵	۱۰۵/۴	۳۳/۷	۱/۰۶	۱۲۸/۲	۳۳/۷
	۴۷/۳	-۰/۲۳	۸۵	۴۰/۲	۰/۳۵	۱۰۵/۴	۳۵/۱	۱/۰۶	۱۲۸/۲	۳۵/۱

شکل (۳): پیش‌بینی جمعیتی سازمان ملل در خصوص جمعیت ایران ۱۹۵۰ تا ۲۰۵۰ (United Nation, 2015)

روندها و سناریوهای پیش روی جمعیت ایران (با توجه به آمار مرکز آمار):

مرکز آمار ایران (در سال ۱۳۹۴) پیش‌بینی کرده بود که با تداوم روند کنونی، جمعیت کشور در سال ۱۳۹۵ به ۷۹ میلیون و ۶۸۶ هزار نفر خواهد رسید که در سرشماری سال ۱۳۹۵ تعداد ۷۹ میلیون و ۹۲۶ هزار نفر رسید، با توجه به پیش‌بینی انجام شده مشاهده می‌شود، اختلاف حاصل از پیش‌بینی و واقعیت بسیار اندک بوده، این مرکز در محاسبات خود، با در نظر گرفتن چهار حالت باروری، رشد جمعیت کل کشور را در دوره‌های پنج‌ساله تا افق ۱۴۳۰ به شرح جدول زیر برآورد نموده است (تارنمای مرکز آمار ایران، ۱۳۹۴).

جدول (۴): پیش‌بینی رشد جمعیت ایران تا افق ۱۴۳۰ با چهار فرض باروری (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۴)

سال	کاهش باروری (۱/۳ فرزند)	ثبیت باروری (۱/۸ فرزند)	افزایش تا سطح جانمایی (۲/۱ فرزند)	افزایش بالاتر از سطح جانمایی (۲/۵ فرزند)
۱۳۹۰-۱۳۹۵	۱/۱۱	۱/۱۵	۱/۱۷	۱/۲۰
۱۳۹۵-۱۴۰۰	۰/۸۷	۰/۹۵	۱	۱/۰۷
۱۴۰۰-۱۴۰۵	۰/۶۱	۰/۷۱	۰/۷۹	۰/۸۸
۱۴۰۵-۱۴۱۰	۰/۴۲	۰/۵۵	۰/۶۵	۰/۷۶
۱۴۱۰-۱۴۱۵	۰/۲۸	۰/۴۵	۰/۵۸	۰/۷۲
۱۴۱۵-۱۴۲۰	۰/۱۳	۰/۳۵	۰/۵۲	۰/۷۰
۱۴۲۰-۱۴۲۵	۰/۰۶	۰/۲۱	۰/۴۲	۰/۶۵
۱۴۲۵-۱۴۳۰	۰/۳۰	۰/۰۳	۰/۲۸	۰/۵۶

بر اساس سرشماری نفوس و مسکن سال ۱۳۹۰ نرخ باروری در ایران به ۱/۸ درصد رسیده که کمتر از نرخ جانمایی جمعیت (۲/۱ درصد) است. با توجه به اینکه نرخ باروری ایران در سال‌های اخیر با افتی بسیار شدید همراه بوده، می‌توان پنج سناریوی (آینده معجزه، آینده خوش‌بینانه، آینده بدون شگفتی، آینده بدبینانه و آینده فاجعه) بر مبنای اطلاعات ارائه شده از سال ۱۳۹۵ مرکز آمار ارائه نمود.

در سناریوی نخست که با ادامه روند کاهشی نرخ باروری حاصل خواهد شد، با فرض نرخ باروری ۱/۳ رشد جمعیت در سال‌های ۱۳۹۵، ۱۴۰۰، ۱۴۰۵، ۱۴۱۰، ۱۴۱۵ و ۱۴۲۰ به ترتیب به ۱/۰۶ درصد، ۰/۸۷ درصد، ۰/۶۱ درصد، ۰/۴۲ درصد، ۰/۲۸ درصد، ۰/۱۳ درصد می‌رسد و در

سال ۱۴۲۵ برای نخستین بار منفی شده و به سطح ۰/۰۶- نزول می‌کند. این سناریو همچنین برای سال ۱۴۳۰ نرخ رشد ۰/۳- درصدی را پیش‌بینی می‌کند.

در دومین سناریو که با فرض تثبیت نرخ باروری فعلی (۱/۸ درصد) ارزیابی شده، نرخ رشد جمعیت در سال‌های ۱۳۹۵، ۱۴۰۰، ۱۴۰۵، ۱۴۱۰، ۱۴۱۵، ۱۴۲۰ و ۱۴۲۵ به ترتیب ۱/۱۵ درصد، ۰/۹۵ درصد، ۰/۷۱ درصد، ۰/۵۵ درصد، ۰/۴۵ درصد، ۰/۳۵ درصد و ۰/۲۱ درصد خواهد بود و در سال ۱۴۳۰ به نزدیکی صفر (۰/۰۳ درصد) می‌رسد.

بر اساس این گزارش، سومین سناریوی مرکز آمار ایران با فرض افزایش نرخ باروری به «سطح جانشینی» یعنی نرخ ۲/۱ درصدی پیش‌بینی شده است. بر اساس این سناریو نرخ رشد جمعیت در سال‌های ۱۳۹۵، ۱۴۰۰، ۱۴۰۵، ۱۴۱۰، ۱۴۱۵، ۱۴۲۰، ۱۴۲۵ و ۱۴۳۰ به ترتیب ۱/۱۷ درصد، ۱/۰۰ درصد، ۰/۷۹ درصد، ۰/۶۵ درصد، ۰/۵۸ درصد، ۰/۵۲ درصد، ۰/۴۲ درصد و ۰/۲۸ درصد خواهد بود (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۵).

چهارمین سناریوی مورد بررسی، فرض افزایش نرخ باروری به ۲/۵ درصد را در نظر گرفته است که بر اساس آن، نرخ رشد جمعیت در سال‌های ۱۳۹۵، ۱۴۰۰، ۱۴۰۵، ۱۴۱۰، ۱۴۱۵، ۱۴۲۰، ۱۴۲۵ و ۱۴۳۰ به ترتیب به ۱/۲۰ درصد، ۱/۰۷ درصد، ۰/۸۸ درصد، ۰/۷۶ درصد، ۰/۷۲ درصد، ۰/۷۰ درصد، ۰/۶۵ درصد و ۰/۵۶ درصد می‌رسد. بلاشک از نظر سیاست کلی کشور، کشور باید برود به سمت افزایش جمعیت، البته به نحو معقول و معتدل (امام‌خامنه‌ای (مدظله‌العالی): ۹۲/۰۸/۰۶).

سناریوهای پیش روی جمعیت ایران با توجه هم‌اندیشی مستقیم (نظر خبرگان)

سناریوی بدبینانه: با توجه به نرخ باروری اعلام شده از سوی مرکز آمار و سازمان ملل برای سال ۹۵، به ترتیب ۱/۳ و ۱/۷۵ در نتیجه میزان باروری کل از ۱/۸ بچه برای هر مادر در سال ۱۳۹۰ به حدود یک فرزند برای هر مادر در سال ۱۴۲۰ خواهد رسید و درصد سالمندی جمعیت به حدود ۲۵ درصد خواهد رسید. بعد از سال ۱۴۲۰ تعداد جمعیت با کاهش مواجه و به حدود ۳۱ میلیون نفر و درصد سالمندان به ۴۷ درصد افزایش خواهد یافت و از آنجا که یکی از مؤلفه‌های قدرت و امنیت ساز جمعیت است، این روند رشد جمعیت، کشور را به شدت آسیب‌پذیر خواهد نمود.

سناریوی فاجعه: با توجه به اطلاعات به دست آمده از سرشماری سال ۱۳۹۵، سناریوی فاجعه را می‌توان محتمل‌ترین سناریوی پیش روی نرخ رشد جمعیت ایران دانست، چراکه نرخ باوری

پیش‌بینی شده در سال ۱۳۹۴ توسط مرکز آمار ۱/۳ بوده ولی طبق سرشماری سال ۱۳۹۵ به ۱/۲۴ درصد رسیده است، نرخ رشد از ۱/۱۱ به ۱/۰۶ رسیده و کمتر از نرخ رشد جمعیت پیش‌بینی شده بوده به همین منظور می‌توان گفت که سناریوی فاجعه در خصوص نرخ باوری و میزان رشد جمعیت ایران با این روند محتمل‌ترین سناریو است. این سناریو بیانگر آن است که در آینده کشور با کوچک‌ترین تهدید دچار تزلزل خواهد شد و از آنجا که کشورهای غربی مثل آمریکا که با این سناریو مواجه است ولی با سیاست‌های ترمیم جمعیتی از جمله مهاجرپذیری این سناریو را خنثی می‌کند در حالی که در کشور سیاست‌ها به شتاب هرچه بیشتر این سناریو کمک می‌کند و این امر به آسیب‌پذیری هرچه بیشتر کشور کمک می‌کند و در آینده نه چندان دور کشور دیگر توان مقابله با تهدیدات را نخواهد داشت.

سناریوی بدون شگفتی: در واقع نرخ تثبیت جمعیت با نرخ باروری ۲/۱ است که این سناریو در حد وسط سازمان ملل و سناریوی سوم مرکز آمار می‌باشد. در این صورت جمعیت ایران بدون تغییر رشد می‌یابد. در این صورت می‌توان گفت کشور یکی از مؤلفه‌های قدرت خود که جمعیت است را حفظ کرده و با برنامه‌ریزی صحیح می‌تواند کشور را در مقابل تهدیدات حفظ نماید و موضوع جمعیت را از لحاظ کمی و کیفی مدیریت نماید.

سناریوی خوش‌بینانه: طبق اطلاعات به دست آمده از روند تغییرات و پیش‌بینی‌های صورت گرفته نرخ باروری بالای ۲/۱ تا ۳ را می‌توان سناریوی خوش‌بینانه تلقی کرد، چراکه در این صورت رشد جمعیت ایران مثبت خواهد بود و این به معنای تقویت مؤلفه‌های قدرت در بعد سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و نظامی که با برنامه‌ریزی صحیح می‌تواند کشور را در مقابل انواع و ابعاد تهدیدات بیمه نماید.

سناریوی معجزه: طبق مطالعه روند صورت گرفته و پیش‌بینی‌های صورت گرفته نرخ باروری بالای ۳ می‌توان سناریوی معجزه نام برد که طبق مطالب ارائه شده می‌توان گفت که این اتفاق در گذار جمعیتی مرحله اول ایران به‌خصوص از سال ۱۳۵۵ تا سال ۱۳۶۵ با نرخ باروری ۳/۹۱ (به ازای هر خانواده چهار فرزند) در ایران اتفاق افتاده است که با سیاست‌های درست قابل دستیابی است و این مؤلفه در آینده تعیین‌کننده امنیت و اقتدار کشور خواهد بود؛ چراکه کشورها با نرخ رشد منفی جمعیت روبرو هستند. در واقع اهمیت این مؤلفه از قدرت نقش حیاتی پیدا خواهد کرد و کشور قدرتمند در مؤلفه جمعیت شناخته خواهد شد که امکان تهدید و مقابله با آن را از فکر

کشورهای ابرقدرت کنونی را از بین خواهد برد. چه‌بسا این مؤلفه جایگاه ابرقدرت‌های کنونی جهان را جابجا خواهد کرد. با این روند می‌توان گفت که ابرقدرت آینده کشورهای مثل چین، هند و... خواهند بود و این موضوع را کشورهای غربی به‌خصوص آمریکا به درستی درک کردند و می‌دانند و برای ترمیم جمعیت خود باید تلاش کنند و برای این امر سیاست‌های مختلفی طراحی و در حال اجرای آن هستند و این امر نشان دهنده اهمیت این موضوع است، کشور ما که به دنبال ایستادگی در مقابل استکبار است، غفلت از این موضوع کشور را در آینده به نابودی خواهد کشاند.

نتیجه‌گیری:

تحقیق حاضر با پردازش موضوع جمعیت و ارتباط آن با امنیت ملی، به حوزه‌های مصداقی چون نرخ رشد، کیفیت و کمیت جمعیت که در ارتباط مستقیم با موضوع امنیت هستند، ورود کرده و لذا تحلیل‌های ارائه شده در سناریوهای پیش رو از این حیث مستقیماً به مبحث امنیت ملی مرتبط می‌گردد. با این نگاه از آنجا که نرخ باروری ۲/۲ به‌عنوان استاندارد تثبیت جمعیت است؛ یعنی به ازای یک خانواده (با یک زن و شوهر) دو فرزند تنها می‌تواند جایگزین خانواده باشند در غیر این صورت می‌توان گفت که نرخ رشد جمعیت منفی است.

همان‌طور که در گذار جمعیتی جهان مطرح شده اکثر کشورهای اروپایی با نرخ باروری کمتر از ۲/۱ و در نتیجه با نرخ رشد جمعیت منفی مواجه هستند. همان‌طور که ذکر شده این کشورها به این بحران واقف شده و با راهکارهای مثل برنامه‌ریزی صحیح مهاجرپذیری این بحران پوشش می‌دهند، ولی این بحران برای ایران که برنامه‌ریزی صحیحی تاکنون برای این بحران نداشته، بسیار حیاتی است. چراکه نرخ باروری روند نزولی دارد و با این روند محتمل‌ترین سناریو، سناریوی فاجعه است ولی یک مزیت کشور ایران نسبت به برخی کشورها که نرخ باروری منفی دارند، این است که جمعیت کنونی ما جمعیت جوان است یعنی جمعیتی که بالقوه توانایی تبدیل سناریوی فاجعه به سناریوی معجزه را دارند. آنچه از مطالب ارائه شده به دست می‌آید می‌توان در خصوص جمعیت در دو سطح مطالب را دسته‌بندی و ارائه نمود.

در سطح اول ترمیم جمعیت بر اساس مؤلفه‌های مطلوب جمعیت شناسانه مورد نظر می‌باشد. در یک دسته‌بندی کلی چهار مؤلفه تعداد جمعیت، تربیت اسلامی جمعیت، ترکیب مطلوب جمعیت و آمایش مطلوب آن مورد نظر می‌باشد که در ذیل هر یک از مؤلفه‌ها می‌توان شاخص‌هایی به شرح زیر لحاظ نمود:

الف- جمعیت ۱۵۰ میلیون نفری: در اینجا مقصود کمیت مطلق جمعیت است که بایستی در یک روند متناسب با ظرفیت‌های زیستی حاصل گردد.

ب- تربیت اسلامی جمعیت: که مبتنی بر الگوی امت اسلامی دارای شاخص‌های معین است.

ج- ترکیب مطلوب جمعیتی: افزایش نرخ باروری به بیش از سطح جانشینی، جوانی جمعیت و کنترل پیری آن به حداکثر ۱۰٪، ترکیب سنی مناسب به‌خصوص درصد بالای جمعیت گروهی سنی ۱۸ تا ۴۵ سال و همچنین تعادل جنسیتی بین زنان و مردان.

د- آمایش مطلوب جمعیتی: باز توزیع متعادل فشار جمعیتی متناسب با ظرفیت زیستی، حفظ و جذب جمعیت در مناطق مرزی و کم تراکم.

در سطح دوم با توجه به‌عنوان تحقیق می‌بایست ریشه‌های جمعیتی امنیت و اقتدار شناسایی تا تحکیم اقتدار و امنیت ملی به‌واسطه جمعیت راهبردگذاری شود. در پایان لازم به ذکر است طبق نظر صاحب‌نظران، هرگاه افراد بین سنین ۲۰ تا ۶۵ سال بیش از ۳۵٪ کل جمعیت یک کشور را تشکیل دهند، چنین سرزمینی از مطلوب‌ترین عوامل ژئوپلیتیکی به‌منظور حفظ امنیت، ثبات سیاسی و توسعه اقتصادی برخوردار است.

پیشنهادات کلی با توجه به محتمل‌ترین سناریو: با توجه به مطالب ارائه شده با نرخ رشد زیر سطح جایگزینی، سناریوی فاجعه محتمل‌ترین سناریوی پیش روی نرخ رشد جمعیت ایران است که پیشنهادات کلی برای گریز از این سناریو ارائه می‌شود:

افزایش نرخ جانشینی با ارتقای رفاه و آسایش بانوان از طریق شغل‌انگاری فرزندان و بانوان و نگهداری کودکان.

گفتمان‌سازی افزایش نرخ جانشینی و ازدواج به‌عنوان مطالبه عمومی با بهره‌گیری از بسیج مردمی و اتحاد و انسجام ملی جمعیت به‌عنوان مؤلفه تأثیرگذار در افزایش اقتدار و امنیت ملی.

افزایش نرخ باروری به بیش از سطح جانشینی از طریق ترغیب جوانان به ازدواج بهنگام با گفتمان‌سازی وسیع تبعات کاهش و پیری جمعیت برای امنیت ملی.

افزایش نرخ ازدواج جوانان از طریق ارتقاء سطح رفاه و آسایش جوانان با راهکارهای حمایت مالی و اقتصادی.

توزیع جمعیت به سمت مراکز کم‌جمعیت مرزی با تمرکز بر میهن‌دوستی جمعیت و بهره‌گیری

از ظرفیت جوانان و بسیج مردمی

منابع:

- امام خمینی (ره)، (۱۳۵۸)، *صحیفه امام*، جلد ۷.
- امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)، *مجموعه بیانات قابل دسترسی در* www.khamenei.ir
- افتخاری، اصغر، (۱۳۹۲)، *عدالت و امنیت ملی در اسلام*، فصلنامه مطالعات راهبردی، سال شانزدهم، شماره سوم، شماره مسلسل ۶۱.
- امانی، مهدی، (۱۳۹۲)، *مبانی جمعیت‌شناسی*، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها چاپ یازدهم.
- تقوی گیلانی، مهرداد؛ غفرانی، محمدباقر، (۱۳۷۷)، *مطالعات و روش‌های آینده‌شناسی*، فصلنامه سیاست علمی و پژوهشی رهیافت، شماره ۲۲.
- تقوی، نعمت‌الله، (۱۳۸۸)، *مبانی جمعیت‌شناسی*، نشر آیدین.
- تقوی، نعمت‌الله، (۱۳۷۹)، *جمعیت و تنظیم خانواده*، جامعه پژوه و نشر دانیال.
- حسینی مجرد، اکرم، (۱۳۹۲)، *جمعیت ایران، افزایش یا کاهش*، انتشارات شورای فرهنگی اجتماعی زنان و خانواده.
- رهبری، حسن، (۱۳۸۵)، *اسلام و سامان‌دهی جمعیت*، مؤسسه بوستان کتاب.
- زنجانی، حبیب‌الله و دیگران، (۱۳۸۷)، *جمعیت، توسعه و بهداشت باروری*، چاپ پنجم، تهران: نشر و تبلیغ بشری.
- سرایی، حسن، (۱۳۹۰)، *جمعیت‌شناسی؛ مبانی و زمینه‌ها*، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها چاپ چهارم.
- طراح‌زادگان، فرخ؛ نصیری، محمدرضا و قمری، مهدی، (۱۳۹۳)، *آینده‌نگاری بر مبنای سناریو*، فصلنامه امنیت دفاعی، شماره ۶، تابستان.
- عزتی، عزت‌الله، (۱۳۸۶)، *نظریه‌های جدید جغرافیای سیاسی*، نشر قومس.
- علیی، محمدولی، (۱۳۹۴)، *نقش جمعیت و سیاست‌های جمعیتی در استحکام ساخت درونی قدرت نظام جمهوری اسلامی ایران*، فصلنامه آفاق امنیت، سال هشتم، شماره بیست و هشتم.
- علی محمدزاده، خلیل، (۱۳۹۳)، *گفتارها و گفتگوهای جمعیتی؛ تأملی در مدیریت سلامت و تناسب جمعیت*، روابط عمومی شورای فرهنگی اجتماعی زنان و خانواده.
- کلارک، جان. اینس، (۱۳۹۳)، *اصول و مبانی جغرافیای جمعیت*، مترجم: مسعود مهدوی، نشر قومس. چاپ پانزدهم.

- گزارش شورای عالی انقلاب فرهنگی، (۱۳۹۳)، *ساختار و روند جمعیتی ایران و لزوم تجدیدنظر در سیاست‌های جمعیتی*، فصلنامه سیاست کلان، سال سوم، شماره ۳، ویژه جمعیت.
- لیندگرین، ماتس و باند هولد، هانس، (۱۳۸۶)، *طراحی سناریوی پیوند بین آینده و راهبرد*، تهران: مرکز آینده پژوهی علوم و فناوری دفاعی.
- محرابی، علیرضا، نیکزاد، روح‌الله و محمد ساسانی پور، (۱۳۹۲)، *تبیین ژئوپلیتیک رشد جمعیت و امنیت ملی ایران*، فصلنامه نگرش‌های نو در جغرافیای انسانی - سال پنجم، شماره دوم.
- مرادیان، محسن، (۱۳۹۰)، *مدل‌سازی ریاضی برای سنجش امنیت خارجی مطالعه موردی: جمهوری اسلامی ایران*، فصلنامه ژئوپلیتیک سال هفتم، شماره اول.
- مرکز آمار ایران، *گزارشات نتایج سرشماری ۱۳۳۵ تا ۱۳۹۵*
- مینایی، حسین و زهدی، یعقوب، (۱۳۹۱)، *بررسی میزان تأثیر انسجام اجتماعی و تغییرات جمعیتی بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران*، فصلنامه راهبرد دفاعی، سال دهم، شماره ۳۹.
- نادری، فرج‌ا...، (۱۳۹۲)، *کنترل جمعیت از دیدگاه اسلام*، مؤسسه بوستان کتاب.

- Godet, M. and Fabrice Roubelat, (1996), *Creating the Future: The Use and Misuse of Scenarios, Long Range Planning*, V.29, No.2, April.
- United Nation Population Division, 2010, *UN Projection Report Revised 2002*, New York.

